

İNGİLTEREDE 18 VE 19 ÜNCÜ YÜZYILLARDA PARLAMENTO HÜKÜMETİ VE ANAYASA İSLAHATI

Yazan : Asistan Erol BİLİK

Feodalite rejimine karşı doğan merkezi mutlakiyet rejimleri 18 inci asra kadar bütün Avrupada tesirini göstermişti. İngilizler de bu asra kadar merkezi kuvvetin parçalanmasını veya zayıflamasını kabul etmemişlerdi. Bu yüzden evvelâ Kraliyetle Kilise sonra da Kraliyetle Parlamento arasında yapılan mücadelede Krallık birinciyi kazanmakla beraber ikincisinde esaslı haklarını Parlamentoya devretmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu mücadele oldukça önemlidir. Hobbes "Leviathan'ı" sırf iktidarın parçalanamayacağını ispat için yazmıştır. 1679 a kadar 2 inci Charles tarafından neşri men edilmiş olan "Behemoth" adlı eseriyle de Parlamentoya hücum etmekteydi (1) Hobbes'un bütün hareketlerine amil olan ana fikir, ani inkılapların fertler üzerinde fena tesir edip cemiyetin tesanüdünü yıkması korkusu idi. Bu hususta aksi kanaatte bulunacaklar olabilirse de İngiliz muhit ve anlayışı ile muhakeme tarzına azçok aşına olanların bu fikre iştirak edeceklerini tahmin ederiz). Fakat vakıalar, Hobbes'un kanaatlerinin aksini ispat etmiş ve İngilterede millî tesanüdü sağlayan kuvvetlerin onun düşündüğünden daha kuvvetli ve sağlam olduğunu meydana koymuştur. (2).

Mutlakiyet rejimlerine, iyi bir tesadüf eseri olarak hakiki darbeyi İngilizler vurmışlardır. Mutlakiyetin timsali olan 14 üncü Louis; oğlu 5 inci Philip'i İspanya tahtına varis göstermekle beraber hakiki maksadının İspanyayı da ilhak olduğunu İngiliz İspanyol ticaretine indirdiği darbelerle göstermişti.

Bu sıralarda İngilterede Toryler iktidarda bulunuyorlardı. 1701 de 3 üncü William Fransaya karşı hattı hareketini tayin ve bu hususta halkın reyini anıyabilmek maksadile parlamentoyu fesh etti. Umumi seçim ekseriyetin harp lehinde olduğunu belirtmişti. 17 inci asrın son mühim vesikalarından olan 1688 Bill of Rights'a (2 inci Bill of Rights) a sadakat göstermiş ve anayasa hudutları dahilinde, otoritesini enerjik bir ge-

1. Catlin G. The Story of the Political Philosophers. London. 1939 sah. 228.
2. Morris C. R. British Democracy. London 1939. Sah. 18-19.

kilde kullanmış olan 3 üncü William savaşa başlayamadan 1702 de vefat etti. Bir kaza sonucu vuku bulan bu ölüm üzerine tahta kraliçe Mary'nin küçük kızkardeşi prenses Anne geçtiysede zayıf bir hükümdar olmasından dolayı otorite Fransız düşmanlığını temsil eden gurubun ve aynı zamanda ordunun başında bulunan Marlborough Dükü John Churchill'de idi.

Muharebelerin muvaffakiyetle fakat uzun sürmesinden dolayı Whigs'ler gözden düştüler ve ekseriyetçe desteklenen Tory'ler 1710 seçimi kazanıp 1713 te Utrecht muahedesini imzaladılar. (3). Böylelikle İngiliz deniz hakimiyeti sağlanmış oldu. Bizce asıl önemli olan ve tarihin akışını değiştiren cihet 14 üncü Louis'nin bu mağlubiyetine kadar milli kudretin en yüksek derecesi monarşi ile elde edilebileceği ve parlamento hürriyetlerinin ise iktidarsızlığın neticesi olduğu fikrinin yıkılmasıdır. İngilizler 1688 de hürriyeti seçmişlerdi, fakat bir çok kimseler bununla muvaffakiyete erişileceğini tahmin etmiyorlardı. İngiliz sisteminin ancak Utrechtten sonra tetkike değer olduğu anlaşılmıştır. Bu sistemin ana fikirleri 18 inci asırda kuvvetlenmiş ve asıl enteresan cihet bunun önderliğini de Fransızlar kendileri yapmışlardır. Bu fikirler Avrupaya Marlborough'un zaferiyle yerleşmiş ve bundan sonrada Montesquieu, Voltaire ve Rousseau gibi Fransız mütefekkirlerince ele alınarak eski rejimlere öldürücü darbeleri vurarak Fransız ihtilaline yol açmıştır. (4).

1702 de 3 üncü William'ın ölümü üzerine taht eski veraset usullerine nazaran Prenses Anne'a intikal ediyordu. Fakat bunun hiç bir evladı olmadığı için kendisinden sonra tahta, uzak akrabalarından ve Hanovra hanedanından olan bir Alman prensinin çıkması icabedecekti. Gerek Anne'in yaşı itibariyle çocuk sahibi olabilmesi çok zayıf bir ihtimal içinde olduğundan ve gerekse tahta çıkabilecek diğer erkek varislerin hep katolik olmaları (ki 1688 Bill of Rights'ın 5 inci maddesine göre Katolik mezhebinde salık hiç bir kimse ileride İngiliz tahtını işgal edemeyecektir.) veraset kaidelerinin değiştirilmesi lüzumunu ortaya koymuştur (5) Böylece Parlamento, krali otoriteyi biraz daha sınırlamak isteyerek 12 Haziran 1702 de Act of Settlement'i isdar etmiştir. Taca vesaret usulünü tanzim eden bu kanun şu hükümleri ihtiva ediyordu:

1. İngiliz kralınının, protestan mezhebinden olmaları lâzımdır. (Bu hale göre Hanovralı Sofi tahta çıkabilecekti ki bu tarihten sonra in

(3) Williamson J. A. - The evolution of England Oxford 1944 Sah. 279.

(4) Williamson J. A. The evolution of England. Oxford 1944 Sah. 282.

giltire Kırallık makamına kadınların dahi gelebilmeleri temin edilmiş oluyordu).

2. Kırallın şahsi malikaneleri yüzünden, parlamentonun muvafakati olmaksızın hiç bir harp ilan edilemez.

3. Hiç bir yabancı, Meclis-i Hâs'a (Privy Council) iştirak edemez.

4. Kırallın verdiği bütün kararların, mabihuttatbik olabilmeleri için Meclis-i Hâs azalarından biri tarafından imzalanması lâzımdır.

5. Hiç bir devlet memuru, Avam kamarası üyesi olamaz.

6. Yargıçlar, hüsnü halleri nazara alınarak tayin edilmelidirler.

7. Kırall, Impeachment usulüne mani olamaz.

8. Hiç bir İngiliz hükümdarı, parlamentonun müsadesi olmaksızın İngiltereyi terkedemez.

Bu kanuna göre kırallık en büyük çocuğa ait oluyor ve kadınlar ise ancak erkek çocuk bulunmadığı vakit tahta çıkabiliyorlar.

Yukarda belirtilen ilk iki hükmün vaz'ını icabettiren sebep, katolik liği kabul etmiş olan Stuart'ların erkek furuunu tahttan uzak tutmak ve İngiliz siyasetinin Hanovra gibi küçük bir Alman prensliğinin tesirlerinden azade kılmaktı. Dördüncü madde, o tarihtenberi bütün modern anayasaların temelini teşkil eden esaslı bir prensibin ifadesidir. Bu prensip sayesinde, kırallın şahsı, artık bir daha kanunları ihlalden suçlandırılmayacak şekilde kanun üstü bir duruma yükseltiliyor fakat buna mukabil siyasi faaliyeti de kanunun çizdiği hudutlar dışına çıkamıyordu. Zira ittihaz ettiği kararlardan hiçbiri, bu kararın mesuliyeti kırallı dokunulmazlığı haiz olmayan bir memur tarafından deruhte edilmedikçe müessir olamıyordu. Yedinci maddedeki hüküm, kırallın gayri kanuni bir emrini imza eden memurun mesuliyetini daha sarıh bir şekilde belirtiyordu. Zira bu hüküm, böyle bir memurun, Avam kamarası tarafından ittiham ve Lordlar Kamarasınınca da mahkum edilmesini önlemekten kırallı ahkoyuyordu. Beşinci hüküm, mebusluk vazifesiyle maaşlı, binaenaleyh yürütme kuvvetine tabi bir memuriyetin kabili telif olamayacağını belirtiyordu. (Mamafih bu madde pek az sonra tadil edildi). Altıncı hüküm, bir defa tayin edilince artık lâyenazil olan yargıçların bağımsızlığını temin ediyordu.

Bu suretle, 2 inci Bill of Rights ve buna ilâveten Act of Settlement, kırallı otoriteye, İngiliz siyasetini sadece kıralla ve onun emniyetini kazanmış bulunan kimselere aidiyetini önleyebilecek tahditler koymak im-

(5) Esen Bülent Nuri Anayasa Hukuku Ankara 1948. Sa. 13.

Özer Y. Ziya Mukayeseli Hukuku Esasiye Dersleri Ankara 1939 Sa. 40

kanını bahsetmiş oluyordu. Bu kanunlar sayesinde, parlamento feodalite zamanında vergi tarhetmek bakımından kazanmış bulunduğu imtiyazı muhafaza etmekle beraber, buna, hükümete geniş bir ölçüde iştirakini temin eden yeni yeni imtiyazları da eklemiş oluyordu. (6)

Stuartların devrinden beri gelişmekte olan anayasa mücadeleleri arasında idarede esas rolü oynamaya başlayan kabinenin esaslı bir şekilde teşekkülü de bu sıralara rastlar. Kabinenin kuruluşunda Hassa Meclisinin (Privy council) teşkilâtı ve tekâmülünün mühim bir rolü olduğu unutulmamalıdır. (7) Hassa Meclisi amme vazifelerinin ifası sırasında kiralaya yardım eden bir danışma kuruluydu. Başlangıçta sırf kiral taraftarı asilzadelerden teşekkül eden Hassa Meclisi, hükümdarı siyasi hayatında desteklerdi. Bunlar başlangıçta resmi sıfatı haiz olmamakla beraber Kiralın itimadını kazanmış kimselerdi. 17 inci asırda 50-60 üyeden müteşekkil olması dolayısıyla meclis görevlerini pek yerine getiremiyor, müzakerele- rin mahremiyeti temin edilemiyor ve acele hallerde ani ve mühim kararlar ittihazı müşkül oluyordu.

Bu mahzurları ortadan kaldırabilmek için, 2 inci Charles zamanından itibaren kırallar, Hassa Meclisinin en ileri gelen dört beş üyesi ile evvel- den anlaşma yolunu tutmuşlardı. İş bunlarca kararlaştırıldıktan sonra formalite icabı umumi toplantıya arz ediliyordu. Evvelâ 2 inci Charles ve daha sonra da 2 inci Jak, 3 üncü William ve kraliçe Mary zamanlarında, en mühim meseleleri tartışan ve karara bağlayan ve Hassa Meclisine mensup olan bu küçük gurup sonradan kabine (Cabinet) adını almıştır. (8).

3 üncü William ve Anne bakanlarını tek partiden seçmemegi tercih ediyorlar ve kabine üyelerini, parlamentoda ve memlekette iktidar için mücadelede bulunan Tory'ler ve Wigs'ler den tayin ediyorlardı. (9).

(6) Mosca G. Magna Carta'dan XX asra kadar İngiliz Anayasa Hareketleri: çeviren M. Özyörük. Ankara Hukuk Fakültesi Mecmuası Cilt 5 Sah. 53-54.

(7) Pratt A. F. W. National Affairs. London 1939 Sahife 104.

(8) Mosca G. Histoire des Doctrines Politiques. Paris 1936 Sah. 185-186.

(9) 18 inci asırda, henüz pek o kadar kalabalık olmayan İngiliz idareci sınıfının mensup oldukları iki partiyi ifadeye yarayan Torie ve Whig isimleri, başlangıçta birer küfür mahiyetindeydi. Zira Whig'ler İskoçya, ve Torie'ler de İrlanda haydutları demektir. Siyasi bakımdan Whig'ler, Tac'ın yetkileri zararına olarak parlamentonun yetkilerini genişletmek gayesini güdüyorlardı. Torie'ler de, kendilerini, Kiral imtiyazların müdafil telakki ediyorlardı. Bununla beraber 18 inci asrın ilk yarısında Torie'lerin bir kısmı, Hanovra hanedanını meşru saymıyorlar ve gizli- den gizliye tekrar Stuartların saltanatını hazırlamaya çalışıyorlardı.

19 uncu asırda Whig'ler Liberaller ve Torie'ler de Muhafazakârlar adını aldılar. Fakat pek çok liberal kanunlarda Muhafazakârlar tarafından teklif edilmiştir.

• Parti sisteminin teşekkülü, kabinede bu hususta bazı değişikliklere sebep olmuş ve siyasi hegemonyanın tesiri dolayısıyla kabine üyeleri bir partiden seçilmeye başlanmıştır. Bu parti de, Avam Kamarasının önem kazanmasıyla, burada ekseriyet teşkil eden parti olmuştur. Kabine ile Parlamento arası sıkı münasebet zaruri idi zira kabine ancak ekseriyete dayanmakla siyasetini takip edebiliyor ve tenkitlere dayanabiliyordu. (10).

18 inci asırda kabinenin parlamento ekseriyetine dayanmasına rağmen durum bu günden farklıydı. Bu günün tam tersine olmak üzere Kral bakanlarını seçiyor, onlar da parlamentoda kendilerine taraftar teminine çalışıyorlardı. Bu bazen Avam Kamarasının nüfuzlu bir şahsiyetiyle uyum sağlama suretiyle, bazen de umumî seçim sonucu elde edilebiliyordu. Tabii bakanlar muktedir siyaset adamları iseler seçimi lehlerine neticelendirebiliyorlardı (o zamanki seçimlerin durumunu hatırdan çıkarmak lâzımdır.) Bundan dolayı fahiş bir hata yapmadıkça ve kralın gözünden düşmedikçe iktidardan uzaklaşma pek uzak bir ihtimaldi.

Bu devir hakkında ekseriya yapılan hatalardan biri de artık Kraliyet otoritesinin bilhassa 1688 den sonra yok olduğunu ileri sürmektir. Bu fikir doğru değildir, zira normal zamanlarda memleketin idaresi yine krala dayanmaktadır. Tabii ki bununda hudutları vardır. Şayet kuvvetli bir cereyan milleti harekete sevkederse bu hudutları yıkıp kral ve bakanlarına karşı koymak daima kabildi. Yani 18 inci asırda İngilterede idare esasen monarşi olmakla beraber bazı tahditlere tabi olması bakımından buna meşrutî monarşi diyebiliriz.

Lortlar Kamarasında ise ekseriyet Whigs'lerden ve bunlar Stuartlardan elde ettikleri imtiyazları ancak Stuartların veya o zihniyetin geri gelmemesi ile muhafaza edebileceklerine inanıyorlardı. Kraliyet otoritesi netice itibarıyla memleket ve halk menfaatini de sağlamakla beraber aslında Lortların menfaatleri bakımından tahdide tabi tutulmuştur. (11) İşte İngiliz milleti bu teşkilâtlarını birçok olaylar sonucu öyle insiyaki bir şekilde hissedip Lortların menfaatleri için bu kadarı asla yazılı olarak tesbite muvafak olamamışlardır. Bu hususları yabancıların anlamakta çok güçlük çektiklerini belirten İngiliz tarihçisi J. A. Williamson "Fransız hayranları bile bu bakımdan hataya düşmüşler ve bu yüzden de 1789 tecrübeleri memleketleri için fena neticeler tevhit etmiştir. demektedir. (12).

Kraliçe Anne devrinin en mühim olayı, İngiltere ve İskoçya kral-

10. Pratt A. F. W. - National Affairs. London 1939. Sahife 105.

11. Williamson J. A. The Evolution of England Oxford 1944. Sah. 293. 295.

12. Williamson J. A. The Evolution of England Oxford 1944. Sah. 294.

lıklarının 1707 de (Union Act ile), bir tek parlamentoya sahip bir tek devlet şeklinde kaynaşmaları olmuştur.

Hanovra hanedanından ilk kiral olan 1 inci Georges, 1714 ten sonra, memleketi mümkün olduğu kadar kolay ve müşkülâta uğramaksızın idare edebilmek için, hangi partiden olursa olsun, Avam Kamarasının en nüfuzlu üyelerini kabinesine iştirake davet etti. Başbakanlık Müessesesinin doğuşu da bu zamanlara tesadüf eder. Başlangıçta birbirine müsavi sayılan bakanlara Kiral riyaset ederdi. Fakat 1 inci Georges'un İngilizce bilmemesi yüzünden riyasetten vazgeçip toplantı sonunda neticeleri kendisine bildiren baakanın raporunu imzalama yolunu tutunca bu bakan Başbakan olmuş ve zamanla vazifesi icabı diğer bakanların başına geçmiştir. Hakkıyla ilk başbakanlık otoritesini kuran da 1721 de Sir Robert Walpole olmuştur. (13). Böylece İngiliz anayasasında 1937 tarihli (Kıralığın Bakanları) kanununa kadar yazılı kanunlarda adı geçmeyen kabine hakiki icra organı haline gelmiştir. (14).

2 inci George babasının siyasetini takip etmiş ve İngilterenin iç politikasını idareden sureti kat'iyede cekinmiştir. Gerek babasına ve gerekse kendisine başbakanlık etmiş olan Horace Walpole, kabinede ahengin ve imtizacın temin edilebilmesi, bunun ancak ekseriyet partisi üyelerinden teşkili zaruretine her iki kirali da ikna etmişti ve bundan sonrada ekseriya bu yolda hareket edilmiştir. 2 inci George'un 1760 da ölümü üzerine halefi, İngilterede doğmuş olan 3 üncü Georges, memleketinin tam manasiyle şıralı olmağa çalışmıştı. Onun saltanatı sırasında kirallığın şahsi otoritesi duyulmağa başlamıştı. Kendisi daha ziyade Tory prensiplerine taraftardı. Yani idarî mekanizmanın başında kiralin bulunmasını ve parlamentonun da kiralin seçtiği bakanları, sırf onun bakanları olması dolayısıyla desteklemesini arzu ederdi. Bu görüş neticesi başbakanın hic bir otoritesi kalmıyordu. (15) Buna rağmen kirallık otoritesi tahmin edildiği gibi fazla devam edemedi. İç münasebetler fazla tesirli olmamakla beraber Amerikan kolonileri meselesi herşeyi değiştirdi. 1763 den 1770 e kadar kısa ömürlü beş kabine değişti. Bütün bunlara koloni meselelerinin iyi idare edilmemesi sebep oluyordu. Amerikan İstiklâl savaşının iç yüzünü Anayasa hakları ile kanunî hakların çarpışması şeklinde hülâsa edebiliriz. ("No taxation without representation" prensibi ile "Whatever Parliament decreed was law" prensibinin çarpışması. Yani Amerikalılar tem-

13. Williamson, The Evolution of England. Oxford 194. Sah. 297.

14. Munro. William Bennett İngilterede kabine ve bakanlar. - İdare Dergisi. sayı. 137. yıl. 1947. Sahife 93.

15. Williamson. Sahife 311.

sil edilmedikleri bir parlamentonun kararı ile vergi vermiyeceklerini ileri sürerlerken - ki bu bir anayasa prensibidir - , İngilizlerde parlamentonun her kararının bir kanun olduğunun ve buna itaat edilmesi prensibine dayanıyordu.)

1783 de bütün savaşlar sona ermiş, Versay andlaşması ile İngilizler deniz aşırı bölgelerde yaşayan halkının altıda beşini kaybetmekle beraber iktisadi bakımdan oldukça kazançlı çıkmışlardır. (16).

1783 te ikinci Pitt'in başbakanlığında bir kabine kurulmuştu. Bu kabine, kralın şahsi itimadına mazhar olan ve Avam kamarasında sık sık tekrarlanan güvensizlik oylarına rağmen çekilmeyen şahsiyetlerden mürekkepti. Ekseriyeti temin eden bir tek reyle bütçeyi tasdik ettirmeğe muvaffak olan Pitt, kamarayı feshetti. Yeni seçimler, kendisine taraftar bir ekseriyete vücut verdi. Fakat bu İngiliz Anayasa tarihinde sonuncu fesih hadisesi oldu. Artık kral hoşuna gitmeyen kimselerin kabineye girmesine mani olabiliyordu. Meselâ, katolikler üzerindeki mürakabenin ref'i gibi, bakanları tarafında da arzu edilen bazı tedbirlere ve kararlara dahi şiddetle muhalefet ediyordu. Fakat, Avam Kamarasında en kuvvetli söz sahibi olmak için birbirleriyle mücadele eden Muhafazakâr veya Liberal partilerden her hangi birine istinad etmeksizin saltanat sürmek imkânsızlaşıyordu. 3 üncü George da, zaten akli bir hastalığın nöbetlerinden muztarıptı. 1810 da kör oldu ki kıralla birlikte, Tac'ın İngiliz siyasi hayatının istikametlerini müessir bir şekilde tadil edebilen müdahalelerin sona ermesi neticesini doğurmuştur. (17).

İngilterede, tam manasiyle parlamenter bir hükümet de ancak bu tarihten itibaren teessüs etmiş oldu. Kıralla memleket arasındaki münasebetler bakımından İngiliz siyasi rejimine ancak bu tarihten sonra modernlik vasfı izafe edilebilir. Fakat gerek siyasi partilerin durumu gerekse 1832 ye kadar, İngiliz seçim usulleri çok geri idi ve hala ortaçağ teşkilâtının çeşitli izlerini muhafaza etmekteydi.

Bilhassa seçim meselesi çok karışıktı. Bunun sebebidе seçim hakkının sadece vatandaşların küçük bir azlığına aidiyeti değil, muayyen bir şahsi gelire sahip olmak ve seçmenlik vazifesini görmek hususundaki yetkilerin de her yerde aynı olmayışı idi. Kontlukların her tarafında mebuslar aynı şartlar altında seçiliyorlardı. Seçimde ancak arazi sahibi olanların oy hakkı vardı. Fakat komünlere bakılınca, seçimlerin esas prensipleri bir mahalden diğer mahalle değişiyordu. Üstelik her komünün parlamentoya gönderdiği mümessillerin sayısı, o komünün ehemmiyetiyle müte-

16. William'son. Sahife 295. 314. 323.

17. Mosca. G. Histoire des Doctrines Politiques. Paris 1936. Sahife 188.

nasip de değildi. Bazı küçük komünler iki mümessil seçiyorlar bazı mühim komünlerde ise hiç bir mümessil seçilmiyordu. Bu anormalliğin sebebini, İngiliz seçim hukukunun tarihçesinde araştırmak lâzımdır. Bütün saydığımız sebeplerden dolayı seçim mahdut bir kaç şahısça idare edilebiliyordu. (18).

Yalnız şu hususu daima hatırdan tutmak icab ederki Avam Kamarasına bu yollarla hakim olmak ancak normal zamanlarda kabil olabiliyordu. Buhran sıralarında Bakanların fena yol takip etmekte olduğu seziince, başlangıçta desteklemiş olmalarına rağmen temsilciler, derhal aleyhlerinde oy vermekte tereddüt etmiyorlardı. Seçimin idaresi öyle ayarlanmıştı ki neticede asla şerefsizce bir vaziyet yaratılmıyordu. 18 inci asır Lordları ve Avam Kamarası üyeleri şerefli kimselerdi, ve fena vaziyetlerde ve İngilterenin tehlikeye düşmesi bahis mevzuu olduğu hallerde asla hiç bir bakan onların tasviplerini satın alamazdı. Kırıl ve Kabine, yukarda belirttiğimiz sebeplerden ve seçim hakkının yalnız emlak sahiplerine tanınmış olmasından dolayı, tam manasiyle halkın temsilcileri olmamalarına rağmen arzusunu halkın arzusu imiş gibi kabule mecbur olmuştur. Sistem bu şekildeydi ve itiraf etmemiz lâzımdır ki muasır zihniyetle anlaşılması pek güçtür. Zaten bu yüzden de o zamanın Fransızları için bir muamma olarak kalmıştır. Sistem mantıksızdı fakat işliyor, hatta, başka sistemlerin verebileceğinden pek daha iyi neticeler veriyordu. İşin aslında, dış görünüşteki mekanizmadan ziyade gizli kalan ruh ve anlayış önemliydi. Şunu misal olarak belirtelim ki 18 inci asrın hiç bir başbakanı görevden ayrılırken geldiğinden zengin dönmemiş bilakis daha fakirleşerek makamından ayrılmıştır. (19).

Bu sıralarda da kabinede siyasi ve müşterek mesuliyet hissedilmeye başlanmıştır. 18 inci asır zarfında gerçi az olsa da Avam kamarası huzurunda muvaffakiyetsizliğe uğrayan bakanların görevlerinden ayrıldıkları görülmüştür. Bütün bu asıl boyunca teamül bu merkezdeydi; kabine kırıla ne bakanın nasbını ve ne de azlini doğrudan doğruya tahmil edemiyordu. Yegâne yol "itham" yolu idi ki bu da şahsi olmaktan ileri geçemezdi. Ancak 1782 de Lord Nord'un istifası siyasi mesuliyetin tanınmasına başlangıç teşkil etmiştir. Lord Nord kabinesi Amerikan istiklâl harbini iyi idare edemiyordu. Parlamentodan mütemediyen tahsisat talep ediyordu. Avam Kamarası bakanların siyasetini pek te tasvip etmek istemiyordu. O sırada kamarada bir müzakere cereyan ederken Lord Nord

18. Mosca G. Magna Carta'dan XX asra kadar İngiliz Anayasa Hareketleri. Ç: M. Özyörük. Ankara Hukuk Fakültesi Mecmuası Cilt. 5. Sah. 56.

19. Williamson. Şahife 296, 297.

aleyhine iki takbih tavrı verildi. Birincisi ekseriyete iktiran etmedi. Fakat meclisin gösterdiği vaziyete nazaran ikincisinin müzakeresini beklemeksizin Lord Nord arkadaşlarıyla beraber kabinenin istifasını verdi. İşte bu tarihten itibaren mesuliyet siyasi ve müşterek oluyordu. Yani bir ithama hacet kalmaksızın ve cezai bir mesuliyete mahal bırakılmaksızın yalnız siyasi iktidarın kaybı suretile mesuliyet teessüs ediyordu, ve bu mesuliyet müşterek oluyordu. Bu da gayet tabii idi. Çünkü kabine hakiki bir vahdet halinde idi. Gayri adil de değildi, zira tevhîh olunan mesuliyet sadece siyasi idi cezai değildi.

Maahaza 1830 a kadar kabineyi devirmek için, bakanların mecliste itimadının kaybettiklerine dair ekseriyetle kabul olunmuş bir takrîre lüzum vardı. Avam Kamarasının memleketi tam temsil etmeye başlamasıyla (rey hakkının genişlemesi ile) buradaki her muvaffakiyetsizlik bakanların sukutunu icab ettirmiştir. Şu kadar ki fesh hakkını muhafaza eden kiral bakanların arzusu ile (ki ancak bu şekilde kullanılabilir) kabineyi fesh edip işi seçmenlerin reyine de bırakabilir. İngilterede kabineler mecliste ekseriyeti kaybetmeden evvel yeni seçime müracaat ederler. Seçim neticesi kendilerine müsait olmazsa çekilirler. Böylece kabinelerin devamı veya sukutu kırallık makamından Avam Kamarasına ve oradan da millete intikal etmiştir. Yani kabinenin talihini seçimler tayin eder. (20).

Avam Kamarasının 1832 tarihli Büyük Islahat Kanunundan evvel halkı temsil ettiğini söylemek gerçekte alay etmek olur. 1831 de Büyük Britanya ile İrlandanın mecmu nüfusu 24. 000.000 di. Evrensel oy usulü uygulandığı taktirde bunun hemen hemen 10.000.000 unun seçmen olması gerekirdi. Halbuki bu tarihlerde oy vermek hakkına sahip olanların sayısı 1 milyon kadardı. İngiltere 19 uncu yüzyılın ilk rubunda gerçek demok-rasi değildi. Bu hususta ve bu sıralarda A. B. D. de böyle idi, her iki memlekette cemiyetin yüksek sınıfları tarafından idare olunmaktaydı. Black-tons'un dediği gibi "İngiltereyi kırallığın centilmenleri idare etmekte idi". (21).

1782 de bu mesele ile genç Pitt mücadele etmiştir. Onun fikrine göre bu aksaklığın islahı için 3 tedbire başvurmak icab etmekteydi:

a) Seçimlerde rüşvet ve suistimalin önlenmesi, b) vatandaşların oyunu kullanmasına engel olan şeylerin kaldırılması c) üyeliklerin arttırılması. Bu tasavvurları ancak 1832 Reform Act ile gerçekleştirebilmiş ve seçim-

20. Özer. Y. Ziya. Mukayeseli Hukuku Esasiye Dersleri Ankara. 1939 Sa. 84-85.

21. Munro: W. B. Seçim Müessesesinin İngiltere'de Geçirdiği Safhalar ve Avam Kamarası Üyelerinin Bu günkü Seçim Usulü İdare Dergisi: Sayı 189 Yıl 1947 Sah. 183.

lerdeki suistimalleri önlemek için de Oy Kanunu (Ballot Act) kabul edilmiştir. (22).

18 inci asır esnasında İngilterenin iktisadi ve içtimai hayatında ve nüfusun memlekete yayılış şekillerindeki büyük değişiklikler vuku buldu. Esas itibariyle ziraatçı bir memleket olan Büyük Britanya bir sanayi memleketi haline gelmişti. Bazı komünler birdenbire büyük bir ehemmiyet kesbettiler. Diğer bazıları ise ziraatin önemini kaybetmesi dolayısıyla nüfus kaybına uğradılar.

Üstelik, kontluklarda, yalnız arazi sahiplerinin seçim hakkı vardı. Büyük bir ehemmiyet kesbetmiş olan sanayici ve tüccar burjuvazi bu suretle seçimden hariç kalyordu. Bazı komünlerde hemşerilik sıfatı kolayca elde edilebildiği için seçim şartları da çok geniş tutulmuştu. Fakat diğer bazılarında ise ancak bazı ailelere veya korporasyonlara mensup olanlar seçmen sıfatını haizdi. Bu durum seçmenliği irsi bir imtiyaz haline sokuyordu. Bu sıralarda İngilterede ticaret ve bilhassa deniz aşırı ticaret çok gelişmiş ve emlak sahipleri yanında zengin burjuvalar belirmiştir. Sinaî inkişaf ta hızlanmış ve makine devri başlamıştır. Sanayinin inkişafı ile sermaye gittikçe önem kazanıyor ve harici ticaret sayesinde muazzam kazançlar elde edenler bunları sanayide de kullanmakla servetlerini bir o kadar arttırıyorlardı. Tarihte hakiki milyonerlere ancak bu devirde rastlanabilmektedir. Bu inkişaf İngilterede nakliyat ve seyrüsefer işlerinin tam manasile düzenlenmesini sağlamıştır. Fransada Colbertin nazariyelerine mukabil, liberalizm canlanmış fakat orda kendine fazla taraftar celbedememişti. Zira Fransız mütefekkirleri İngilizler kadar realist olmadıkları gibi ellerinde dayanacak istatistikleri de mevcut değildi ve bu yüzden nazariye kurmakla yetiniyorlardı. Halbuki İngiliz müellifleri ve bilhassa Glasgow'lu Profesör Adam Smith memleketinin realitelerine istinad ederek 1776 da Liberalizmin esasını kurmuştur. Denizaşırı müstemleke siyasetleri sonunda bu sistem İngiltere için çok iyi neticeler vermiştir. (23).

Seçimlerde yukarda izah ettiğimiz hali memlekette üç türlü siyasi temayül yaratmıştı: Muhafazakârlar İngilterenin bu kuvvetli ve başarılı durumu mevcut anayasa sayesinde elde ettiği fikrini müdafaa ederek eşitlik prensibine pek önem vermiyorlar ve bütün İngilizlerin şahsi hürriyetlerinin kâfi miktarda korunduğu fikrinde bulunuyorlardı. İkinci temayül ise modern bir reform teklif ediyor ve emlak sahiplerinin kudretlerinin

22. Danışman Yusuf: İngiliz Yasasının Özellikleri. İdare Dergisi Sayı 190 Yıl 1948 Sahife 62-63.

23. Williamson a.g.e. Sahife 338.

diğer zenginlere de teşmili suretile bu uygunsuz durumu telafiye taraftar ve bunu kâfi görüyordu. Üçüncü temayül ise esasları Fransız demokrasisindeki gibi radikal bir reform ve umumi seçimler istiyordu. Çetin mücadeleler sonucunda kan dökülmesine rağmen ikinci temayül muvafak olmuş ve seçim hakkı diğer zenginlere de teşmil edilmiştir. (24).

Katolikler üzerindeki baskının kaldırılmasına dair olan kanun daha 1829 da kiral ve parlamento tarafından kabul edilmişti. Bu suretle katolikler parlamentoya girmek hakkını kazandıkları gibi askeri ve mülki bütün devlet memuriyetlerine de kabul edilebileceklerdi. Kanun 3 üncü George'un muhalefeti yüzünden uzun müddet yürürlüğe konulamamıştı. Seçim heyetlerinin teşkilinde rezalet derecesindeki müsavatsızlıkları ortadan kaldıran büyük seçim reformu 1832 de tekarrür etti.

1832 Reform Act İngiliz Parlamentosunun kabul ettiği en önemli kanunlardan biridir. Bu kanun her şeyden evvel üyelikleri seçim dairelerine yeni baştan tevzi ve taksim etmektedir. Kanun yeni seçim daireleri ihdası hakkında hüküm sevketmediği gibi temsilde seçmen sayısı esas tutularak üyeliklerin buna göre dağıtılmasında kabul etmiş değildir. Yalnız çürümüş kasabalarla satılmış kasabalar seçim dairelerini ortadan kaldırarak bariz eşitsizliğe bir son vermiştir. Bazı küçük kasabalar birleştirilmiş diğer bazılarının parlamentoya iki yerine bir üye göndermesi esası konmak suretile bunlara verilmiş olan parlamentoda temsil edilmek hakkı daraltılmıştır. (Bu suretle 150 kadar üyelik kazanılmış ve bunlar çok olan iller ve kasabalar arasında taksim olunmuştur. Bu kanun ikinci iş olarak seçmenlik şartlarını ele almış fakat bunları gerek kontluklar gerekse burglarda yeknesak hale koyamamıştır. Kontluklarda seçmen olabilmek hakkı, 40 şilinglik mülk sahiplerine değil belli bir derecede kira getiren arazilerin kiracısı olanlarıda kapsamak üzere genişletildi. Kasabalarda yılda asgari 10 İngiliz lirası geliri olup da bunun üzerinden vergi verilen yerlerin kiracılarına da seçmenlik hakkı tanındı. Başka bir deyimle haftalık hesabile 1 dolar derecesinde müesses ve mukayyet iradı bulunan binaların kiracılarıda seçmen olabiliyorlardı. Fakat seçmen olabilmek hakkı pansyoner olanlarla mobilyalı kiraya verilen odaların şağillerine kadar teşmil edilmemişti. Bu itibarla bütün erkekleri bile kapsayamadığından seçmenlik vasıf ve şartları yine de ehemmiyetli derecede dar tutulmuştur. Bununla beraber 1832 islahatı yarım milyondan fazla seçmenin seçim listelerine girmesini sağlamıştır. (25). Hülâsa olarak bu

24. Mosca G. Histoire des Doctrines Politiques. Paris 1936. Sah. 189, 190.

25. Munro. W. B. Idare Dergisi Sayı. 189. Sahife 189-190.

kanun sayesinde menkul mallardan, menkul sermayelerden veya mesleki kazançlardan gelip gelmediğine bakılmaksızın cüz'i bir varidat sahibi olanlara kadar seçim hakkı verildi. Bu tarihe kadar pek az istisnalarla eski aileler oligarşisine ve birkaç bin insana münhasır kalmış bulunan seçim kuvvet ve nüfuzu orta İngiliz burjuvazisinin malı haline gelmiştir.

İngiliz siyasi hayatı için önemli bir cihette Fransız ihtilâli esnasında İngilterede Thomas Paine tarafından neşredilen (The Rights of Man) İnsan Hakları'nın işçi ve fakir halk tarafından benimsenmesi ve kendilerinin asiller tarafından iyi temsil edilmedikleri sonucuna vararak siyasi hayatla ilgilenmeleridir. Artık Jeremy Bentham ve William Covvet gibi radikaller vasıtası ile halkın ve işçilerin sesi duyulmaya başlamıştı. Bunlar fena durumlarından ancak siyasi kuvvet sayesinde kurtulacaklarına inandıklarından seslerini orda da duyurabilmek için bir parlamento reformu istiyorlardı. 1924 e doğru radikallerin teklifleri parlamentoda artık münakaşa edilmeğe başlanmıştı. (26). 1825 de sendikaların kanuniyet kesbilmeleri üzerine sınaî gelişme daha da artmıştır. Factory act gibi bu yolda yapılan kanunlar da daha ziyade yukarı sınıf insanîyetlerinin teşviki ile olmuştur. Başka türlü de olamazdı, zira Parlamentoda yine onlardan teşekkül etmiş ve onların inhisarı altındaydı. (27). Bu hususta bir fikir vermek için şu rakamları gösterebiliriz: Profesör H. J. Laski kabine şahsiyetleri hakkındaki tetkiklerinde 1830 dan 1902 ye kadar geçen 11 başbakanın 8 inin asıl veya asıl çocukları olduğunu 1924 de kadarda John Burns ve Arthur Henderson istisna edilirse işçi çocuklarından kimsenin kabineye dahil olmadığını belirtmektedir. Bu sınıf farkları Laskiye göre idarî organlarda aynen belirmektedir. (28). Bununla beraber 1830 Paris ayaklanması ve onu takip eden Belçika ayaklanmalarının İngiltere radikallerinin lehine olan tesirleri küçümsenemez.

Radikal Jack diye anılan Lord John Russell eski müesseseleri ile tarihe karışan rejimin değiştirilmesi için Sınaî Reform tasarısını parlamentoya getirmişti. Bunun parlamentoca tasvibi pek kolay olmamıştır. Buna rağmen tasarıyı yarıdan bir fazla reyyle parlamentodan geçirdik'en sonra baş vurduğu yeni seçimin sonucu, islahatın halkın da arzusuna uygun olduğunu açıkça belirtmiştir. Bu arada 1834 ten itibaren de mahalli idareler reformu da başlamıştır. (29).

26. Williamson. J. A. a.g.e sah. 381.

Hobson. J. A. Democracy sah. 5.

28. Pratt. National Affairs Londra. 1939. sah. 106.

29. Williamson. J. A. a.g.e. sah. 394.

Munro W. B. İdare Dergisi Sayı 189. Sah. 190 - 191.

1834 te mahalli idareler reformu ile memuriyetlerin kiral tarafından mahallin ileri gelenlerine bahşedildiği eski self - government yerine yavaş yavaş temsili sistem ikame edilmeğe başlandı. Komünler ve kontluklar artık kendi seçtikleri heyetlerle idare olunuyordu.

Demokratik cereyan, İngiliz tarihinin belki de en muhteşem devresi sayılabilecek olan ve 1867 ye kadar devam eden müddet içinde durdu. Bu sıralarda 1832 islahat kanununun gideremediği eşitsizlikler ve seçim kanundaki boşluklara karşı Chartist = beratçılar denen gurubun teşviki ile mücadele başladı. Bunların programı bütün erkeklere seçmenlik hakkının tanınması, eşit seçim daireleri ihdası, seçimlerin yılda bir ve gizli yapılması idi. Bunlar programlarını tahakkuk ettirememiş olmakla beraber halkta seçmenlik vasıf ve şartlarının genişletilmesi arzusu şiddetlendi. Mahir yahudi başbakan Dizraeli Liberallerin bu silâhını ellerinden alarak (kendisi muhafazakârdı.) 1876 kanununu kendi teklif etti.

1876 kanunu küçük seçim dairelerinin üye sayısını azaltarak bunları daha büyük olan seçim dairelerin vermek suretiyle yeni baştan dağıtma hükümleri koymuştur. Seçmenlik vasıflarını genişleterek seçmen sayısını arttırmıştır. Bilhassa burglarda yılda 10 İngiliz lirası veya daha fazla pansiyon ücreti verenler de seçmen sayılmıştır. Bu artış yalnız erkeklere münhasır kalmışsa da yine 1 milyon fazlalık sağlanmıştır. (30) Bundan sonra 1876 - 1885 yılları arasında seçim sisteminin eksik ve bozuk cihetlerinin düzeltilmesi amacile bir çok kanun çıkarılmıştır. 1872 yılında seçimin gizliliği esası kondu. Oy sandıklarının bütün bir hafta oy verme süresi her seçim dairesinde 1 güne indirildi. 1883 yılında çıkarılan kanunla seçimlere fesat karıştırılmasına mani olundu. 1884 yılında seçmen olabilmek vasıf ve şartları yeniden biraz daha genişletildi. Bu kanun (1884 Representation of the People Act) ziraat işçilerine de seçmenlik hakkını vermiştir. 1885 yılında ise parlamento üyeliklerinin seçim daireleri arasında yeni baştan dağıtımı hakkında önemli değişiklikler yapıldı.

1885 yılından 1918 yılına kadar parlamento üyelerinin seçim usulünde önemli değişiklik olmamıştır. (31).

1861 - 1865 Amerikan dahili harbi İngiliz dahili siyasetinde işçi sınıfının haklarına sahip olmak üzere mücadeleye başlamaları bakımından tesirli olmuştur. Yalnız bu husustaki mücadele bir ihtilâl tehdidi altında

31. Munro. W. B: Seçim Müessesesinin İngilterede geçirdiği Safhalar ve Avam Kamarası Üyelerinin Bugünkü Seçim Usulü Idare Dergisi Sayı 189 Sahife 191.

yapılmayıp anayasaya karşı yalnız muayyen şahısların vatandaşlık haklarına sahip olmalarının icab ettiğini tasrih ettirmek gayesile mantıki bir şekilde yapılmıştır. (32). Takdirle zikretmemiz icab eder ki İngiliz işçisinin siyasi ve hukukî talepleri çok pratik, muhitin şartlarından doğan ve tatbik kabiliyeti olan talepler olmuştur. İngiliz işçisi mücerret düşünen bir mütefekkirin yahut ecnebi bir münevverin kafasından doğmuş nazariyelere dayanarak muhit ve zamanın şartlarına uymayan taleplerden daima uzak kalmıştır. (33).

1867 de Disraeli bütün aile reisi olan erkeklere rey hakkı tanıyan tasarımı kanun haline soktuktan maada bu kanun demir yolu sanayi bölgelerinde yerleşmiş olan katolik İrlandalılarla İngilizleri siyasi hayatta da bir araya getirmiştir ki bu muhafazakâr muhitte derin tesirler yaratmıştı. Fakat bu arada Charles Darwin'in "Origin of Species" adlı eserinin neşri bu tesirleri değiştirmiştir. Din adamları Darwin'in fikirlerini peşin reddetmelerine rağmen sonra görüşlerini bu esaslara müsteniden değiştirmeleri fikir hayatında İngilizleri atalarından ayıracak bir hale getirmiştir. 1860 dan sonra meydana gelen bu fikri ihtilâlin düşünceler üzerindeki tesiri aşikârdır. (34).

Bütün bu tetkiklerimiz sonunda şu neticeye varabiliriz:

Bu gün dünyanın hayran kaldığı İngiliz parlamento sistemi kolayca ve muayyen mütefekkirlerin nazariyeleri ile elde edilmiş bir sistem değildir; Bunda tarihi, sosyal, iktisadi ve hatta tesadüfi amillerin rolü pek fazladır. Bunun için bir siyasi rejimi mücerret bir mefhum olarak değil, bunu yaşayan, bir tekâmül seyri takip ederek ulusun hayatında husule gelen sosyal ve siyasal değişmelere ve bu değişikliklerin doğurduğu ihtiyaçlara uymak zaruretinde olan bir varlık olarak kabul etmek lâzımdır. Bilhassa İngiliz tarihinin tetkiki ve bunun neticesi doğan müesseselerin tekâmül seyrinin takibi bize haklı olarak Savigny'nin bazı fikirlerini hatırlatmaktadır. Esas ve prensipleri belli olmuş olan parlamento rejiminin tekâmülü sırasında, bu esaslara aykırı vakıaların bu neticeleri yarattığına şahit olmaktayız. Bu hadiseleri yalnız anlamamak icab eder. Bir nazariyenin eseri olmayan bu sistem pratik hayattan vücut bulmuş olmasından dolayı yalnız prensipleri ve esasları değil bu rejimin ruhunu da beraber yaratmıştır. Bundan maksadımız sistemden faydalanırken şekil ve meka-

32. Williamson J. A. a.g.e. Sahife 410.

33. Arsal: S. Maksudi. f. U. H. F. Mecmuası Cilt. 6 sayı 1 Sahife 21.

34. Williamson J. A. a.g.e. sahife 420.

nizmadan ziyade ruhunu ele alarak diğerlerini mekana uydurmanın asıl faydayı yaratacağını belirtmektedir. Çünkü değişik amillerle doğan inkılaplar ekseriya zorla yapılır; fakat onların milletin vicdanında gelişmesi ve siyasi ir itikat halinde yerleşmesi ve memlekette de devamlı bir müessese olarak yaşaması halkın anlayışına ve muhitin icaplarına bağlıdır.